

KUNNSKAPSDEPARTEMENTET

Uoffisiell norsk oversettelse

Europarådets pakt for menneskerettighetsundervisning og opplæring til demokratisk medborgerskap

Rekommandasjon CM/Rek(2010)7 med begrunnelse

COUNCIL
OF EUROPE

CONSEIL
DE L'EUROPE

KUNNSKAPSDEPARTEMENTET

Uoffisiell norsk oversettelse

Europarådets pakt for menneskerettighetsundervisning og opplæring til demokratisk medborgerskap

Rekommandasjon CM/Rek(2010)7 med begrunnelse

COUNCIL
OF EUROPE

CONSEIL
DE L'EUROPE

Innledning

Utdanning spiller en nøkkelrolle i å fremme Europarådets kjerneverdier – folkestyre, menneskerettigheter og rettsstaten – samt i å forhindre brudd på menneskerettighetene. Mer generelt anses utdanning i stadig økende grad for å være et vern mot framveksten av vold, rasisme, ekstremisme, fremmedfrykt, forskjellsbehandling og intoleranse.

Denne økende bevisstheten gjenspeiles i at organisasjonens 47 medlemsstater i 2010 vedtok *Europarådets pakt for menneskerettighetsundervisning og opplæring til demokratisk medborgerskap* (EDC/HRE) innenfor rammen av rekommandasjon CM/Rek(2010)7.

Pakten ble utviklet over flere år i etterkant av omfattende høringer, og er ikke rettslig bindende. Den vil likevel være et viktig referansepunkt for alle som har å gjøre med medborgerskap og menneskerettighetsundervisning. Det er Europarådets håp at pakten vil tjene som fokuspunkt og anspore til handling i medlemsstatene, samt være en måte å spre god praksis på og heve standardene både innenfor og utenfor Europa.

Dette dokumentet består av tre deler.

Første del er en rekommandasjon vedtatt av Europarådets ministerkomité. Den inneholder en såkalt *fortale*, som henviser til beslektede prosesser og til hensyn som er tatt i utviklingen av pakten, *tilråding*er til de 47 medlemslandene og *instruksjoner* til Europarådets generalsekretær.

Andre del, selve pakten, er et vedlegg til rekommandasjonen. Pakten består av fire kapitler som spesifiserer hva pakten gjelder, målet med den, medlemsstatenes ansvar, det sivile samfunnets rolle m.m.

Tredje del, begrunnelsen, er en samlet gjennomgang av bakgrunnen for arbeidsprosessen, som strakte seg over 12 år. For å forstå paktens kontekst og utvikling kan dette være et bra sted å begynne lesningen.

Den norske utgaven av Europarådets pakt er et ledd i oppfølgingen av rekommandasjonens tilråding til medlemsstatenes regjeringer; å sørge for at pakten får en vid spredning blant myndigheter og forvaltning med ansvar for utdanning og opplæring.

Kunnskapsdepartementet, mars 2011

1. Rekommandasjon CM/Rek(2010)7 vedtatt av Europarådets ministerkomité den 11. mai 2010, som foreslått av Styringskomiteen for utdanning (CDED).
2. Denne utgivelsen inneholder teksten til rekommandasjon CM/Rek(2010)7 og dens begrunnelse.

Original tittel: *Council of Europe Charter on Education for Democratic Citizenship and Human Rights Education*

Det er tillatt å gjengi tekstene i denne utgivelsen såframnt man oppgir utgivelsens fulle navn og dens kilde, dvs. Europarådet. Dersom tekstene skal brukes i kommersielt øyemed, ta kontakt med publishing@coe.int.

Innhold

<i>Rekommandasjon CM/Rek(2010)7</i>	8
<i>Europarådets pakt for menneskerettighetsundervisning og opplæring til demokratisk medborgerskap</i>	10
Kapittel I – Generelle bestemmelser	10
1. Omfang	10
2. Definisjoner.....	10
3. Forholdet mellom menneskerettighetsundervisning og opplæring til demokratisk medborgerskap.....	11
4. Forfatningsmessige strukturer og medlemsstatenes prioriteringer	11
Kapittel II – Mål og prinsipper	11
5. Mål og prinsipper	11
Kapittel III – Politiske retningslinjer	13
6. Barnehage og grunnopplæring	13
7. Høyere utdanning	13
8. Demokratisk styring	13
9. Opplæring	13
10. Rollen til ikke-statlige organisasjoner, ungdomsorganisasjoner og andre aktører	13
11. Evalueringskriterier	14
12. Forskning	14
13. Ferdigheter for å fremme samhørighet, verdsette mangfold og håndtere ulikheter og konflikt.....	14
Kapittel IV – Evaluering og samarbeid	14
14. Evaluering og gjennomgang	14
15. Samarbeid om oppfølgingsaktiviteter.....	15
16. Internasjonalt samarbeid	15
<i>Begrunnelse</i>	16
I. Bakgrunn, opphav og forhandlingshistorie	16
II. Merknader om bestemmelsene i rekommandasjonen og pakten	22
Rekommandasjon: fortale og formelle setninger	22
Pakt.....	23
Salgsagenter for Europarådets utgivelser	33

Rekommandasjon CM/Rek(2010)7

fra Ministerkomiteen til medlemsstatene angående Europarådets pakt for menneskerettighetsundervisning og opplæring til demokratisk medborgerskap

(Vedtatt av Ministerkomiteen 11. mai 2010 på den 120. sesjonen)

Ministerkomiteen,

som handler under henvisning til bestemmelsene i artikkel 15.b i Europarådets vedtekter;

som viser til Europarådets hovedformål om å fremme menneskerettigheter, folkestyre og rettsstaten;

som er fullt overbevist om at utdanning og opplæring spiller en nøkkelrolle i å fremme dette formålet;

som tar i betraktning at retten til utdanning er nedtegnet i internasjonal rett, særlig i Den europeiske menneskerettighetskonvensjonen (ETS nr. 5), FNs menneskerettighetserklæring, FNs konvensjon om økonomiske, sosiale og kulturelle rettigheter, og FNs konvensjon om barnets rettigheter;

som viser til at Verdenskonferansen om menneskerettigheter i Wien i 1993 oppfordret stater til å innlemme menneskerettigheter, folkestyre og rettsstaten som emner i læreplanene ved alle læresteder som driver med både formell og ikke-formell utdanning;

som tar hensyn til beslutningen som ble vedtatt på Europarådets andre toppmøte for stats- og regjeringssjefer (1997) om å iverksette et tiltak for opplæring i demokratisk medborgerskap med sikte på å bevisstgjøre borgerne om deres rettigheter og plikter i et demokratisk samfunn;

som viser til Ministerkomiteens rekommandasjon Rek(2002)12 om opplæring til demokratisk medborgerskap og ønsker å bygge videre på denne;

som tar hensyn til Ministerkomiteens rekommandasjon Rek(2003)8 om å fremme og anerkjenne ikke-formell læring/læring for ungdom, og til dens rekommandasjon Rek(2004)4 om Den europeiske menneskerettighetskonvensjonens plass i universitetsutdanning og yrkesopplæring;

som tar hensyn til Parlamentarikerforsamlingens rekommandasjon 1682 (2004), som oppfordrer til å utarbeide en europeisk rammekonvensjon for menneskerettighetsundervisning og opplæring til demokratisk medborgerskap;

som svarer på oppfordringen fra Den 7. konferansen for europeiske ministre med ansvar for ungdom, som møttes i Budapest i 2005, om å utarbeide et politisk rammedokument om menneskerettighetsundervisning og opplæring til demokratisk medborgerskap;

som ønsker å bidra til å oppnå målene i FNs verdensprogram for menneskerettighetsundervisning, vedtatt i 2005 av FNs generalforsamling, for hvem Europarådet er den regionale samarbeidspartneren i Europa;

som ønsker å bygge på erfaringene fra Det europeiske året for medborgerskap gjennom utdanning fra 2005, da medlemsstatene og ikke-statlige organisasjoner rapporterte om flere eksempler på god praksis i menneskerettighetsundervisning og opplæring til demokratisk medborgerskap, og idet man ønsker å styrke, kodifisere og spre slik god praksis utover Europa;

som gir akt på at medlemsstatene er ansvarlige for sine utdanningssystemers organisering og innhold;

som anerkjenner nøkkelrollen som ikke-statlige organisasjoner og ungdomsorganisasjoner spiller på dette utdanningsområdet, og gjerne vil støtte dem i deres arbeid,

tilrår at medlemsstatenes regjeringer

- gjennomfører tiltak basert på bestemmelsene i Europarådets pakt for menneskerettighetsundervisning og opplæring til demokratisk medborgerskap, slik de fastsettes i vedlegget til denne rekommandasjonen;
- sørger for at denne pakten får en vid spredning blant sine myndigheter med ansvar for utdanning og ungdom;

instruerer generalsekretæren til å overbringe denne rekommandasjonen til

- regjeringer i stater som er part i Den europeiske kulturkonvensjonen (ETS nr. 18) og som ikke er medlemmer av Europarådet;
- internasjonale organisasjoner.

Vedlegg til rekommandasjon CM/Rek(2010)7

Europarådets pakt for menneskerettighets- undervisning og opplæring til demokratisk medborgerskap

Vedtatt innenfor rammen av Ministerkomiteens rekommandasjon CM/Rek(2010)7

Kapittel I – Generelle bestemmelser

1. Omfang

Den foreliggende pakten gjelder menneskerettighetsundervisning og opplæring til demokratisk medborgerskap som definert i paragraf 2. Den vedrører ikke direkte tilstøtende områder som interkulturell kompetanse, likestillingslære, opplæring i bærekraftig utvikling og fredslære, unntatt hvor disse overlapper med og virker inn på menneskerettighetsundervisning og opplæring til demokratisk medborgerskap.

2. Definisjoner

Med henblikk på den foreliggende paktens formål skal:

a. «Opplæring til demokratisk medborgerskap» (*education for democratic citizenship, EDC*) innebære utdanning, opplæring, bevisstgjøring, informasjon, framgangsmåter og aktiviteter som, ved å utruste elever med kunnskaper og ferdigheter og utvikle forståelse, holdninger og atferd, har som mål å gjøre dem i stand til å utøve og forsvare sine demokratiske rettigheter og plikter i samfunnet, til å sette pris på mangfold og til å delta aktivt i det demokratiske livet, med det for øye å fremme og verne folkestyret og rettsstaten.

b. «Menneskerettighetsundervisning» (*human rights education, HRE*) innebære utdanning, opplæring, bevisstgjøring, informasjon, framgangsmåter og aktiviteter som, ved å utruste elever med kunnskaper og ferdigheter og utvikle forståelse, holdninger og atferd, har som mål å gjøre dem i stand til å bidra til å utvikle og verne en felles menneskerettighetskultur i samfunnet, med det for øye å fremme og verne menneskerettigheter og grunnleggende friheter.

c. «Formell læring» innebærer et strukturert utdannings- og opplæringssystem som strekker seg fra barnehagen og grunnskolen gjennom den videregående opplæring og videre til universitetet. Den finner sted i barnehagen og hele grunnopplæringen inkludert fag- og yrkesopplæring og leder fram til formell godkjenning.

d. «Ikke-formell læring» innebærer enhver type utdannings- og opplæringsprogram utenfor den formelle utdanningsstrukturen som er laget for å forbedre en rekke ferdigheter og kompetanser.

e. «Uformell læring» innebærer en livslang prosess der hvert enkelt menneske tilegner seg holdninger, verdier, ferdigheter og kunnskaper fra læringsarenaer og -ressurser i sitt nærmiljø og fra dagliglivet (familie, jevnaldrende, naboer, tilfeldige møter, bibliotek, massemedia, arbeidsliv, fritid, osv.).

3. Forholdet mellom menneskerettighetsundervisning og opplæring til demokratisk medborgerskap

Menneskerettighetsundervisning og opplæring til demokratisk medborgerskap er nært beslektede og utfyller hverandre. De avviker mer i fokus og omfang enn i mål og metoder. Opplæring til demokratisk medborgerskap legger i hovedsak vekt på demokratiske rettigheter og plikter og aktiv deltakelse i forhold til sivile, politiske, sosiale, økonomiske, rettslige og kulturelle samfunnsområder, mens menneskerettighetsundervisning gjelder det bredere spekteret av menneskerettigheter og grunnleggende friheter i alle deler av menneskers liv.

4. Forfatningsmessige strukturer og medlemsstatenes prioriteringer

Målene, prinsippene og retningslinjene som framsettes nedenfor skal anvendes

- a. med behørig respekt for de forfatningsmessige strukturer i hver medlemsstat, ved å bruke virkemidler som er hensiktsmessige for de aktuelle strukturene;
- b. under hensyn til hver medlemsstats prioriteter og behov.

Kapittel II – Mål og prinsipper

5. Mål og prinsipper

Følgende mål og prinsipper bør veilede medlemsstatene når de utformer sin politikk, lovgivning og praksis.

- a. Målet om å gi enhver person som befinner seg innenfor statens territorialgrenser, muligheten til menneskerettighetsundervisning og opplæring til demokratisk medborgerskap.
- b. Det å lære om demokratisk medborgerskap og menneskerettigheter er en livslang prosess. God læring på dette området omfatter et bredt spekter av aktører, deriblant myndigheter, fagfolk innen utdanning og opplæring, elever, foreldre, læresteder, utdanningsmyndigheter, tjenestemenn, ikke-statlige organisasjoner, ungdomsorganisasjoner, media og offentligheten.

c. Alle former for utdanning og opplæring, både formell, ikke-formell og uformell, spiller en rolle i denne læringsprosessen og er verdifulle for å fremme dens prinsipper og oppnå dens mål.

d. Ikke-statlige organisasjoner og ungdomsorganisasjoner kan gi verdifulle bidrag til menneskerettighetsundervisning og opplæring til demokratisk medborgerskap, særlig gjennom ikke-formell og uformell læring, og følgelig trenger de muligheter og støtte for å kunne gi dette bidraget.

e. Framgangsmåter og aktiviteter i undervisning og læring bør følge og fremme verdier og prinsipper forbundet med folkestyre og menneskerettigheter; særlig bør styringen av læresteder, inkludert skoler, gjenspeile og fremme menneskerettighetsverdier og fremme myndiggjøring og aktiv deltakelse hos elever, undervisningspersonale og andre aktører, inkludert foreldre.

f. En grunnleggende side ved all menneskerettighetsundervisning og opplæring til demokratisk medborgerskap er å fremme samhørighet og interkulturell dialog og verdsette mangfold og likestilling, inkludert likestilling mellom kjønnene. Ut fra dette formålet er det svært viktig å utvikle kunnskaper, personlige og sosiale ferdigheter og forståelse som minsker konflikt, øker anerkjennelsen og forståelsen av ulikhetene mellom religiøse og etniske grupper, bygger gjensidig respekt for menneskeverd og felles verdier, oppfordrer til dialog, og fremmer ikke-vold når problemer og tvister skal løses.

g. Et av hovedmålene med all menneskerettighetsundervisning og opplæring til demokratisk medborgerskap er ikke bare å utruste elever med kunnskap, forståelse og ferdigheter, men også gjøre dem i stand til å ta aktiv del i samfunnet for å forsvare og fremme menneskerettigheter, folkestyre og rettsstaten.

h. Fortløpende opplæring og faglig utvikling for fagfolk innen utdanning og ungdomsledelse, inkludert de som står for slik opplæring, i prinsippene og framgangsmåtene ved menneskerettighetsundervisning og opplæring til demokratisk medborgerskap, er en viktig del av å gi og opprettholde virkningsfull opplæring på dette området og bør følgelig planlegges og finansieres i tilstrekkelig grad.

i. Partnerskap og samarbeid bør oppmuntres blant de mange ulike aktører som tar del i menneskerettighetsundervisning og opplæring til demokratisk medborgerskap på nasjonalt, regionalt og lokalt nivå, slik at man får størst mulig utbytte av bidragene fra slike aktører, deriblant myndigheter, fagfolk innen utdanning og opplæring, elever, foreldre, læresteder, ikke-statlige organisasjoner, ungdomsorganisasjoner, media og offentligheten.

j. Gitt den internasjonale naturen til menneskerettighetsverdier og -plikter og fellesprinsippene som understøtter folkestyre og rettsstaten, er det viktig at medlemsstatene etterstreber og oppmunttrer til internasjonalt og regionalt samarbeid i aktivitetene som omfattes av den foreliggende pakten, og til at man kartlegger og utveksler god praksis.

Kapittel III – Politiske retningslinjer

6. Barnehage og grunnsopplæring

Medlemsstatene bør innlemme menneskerettighetsundervisning og opplæring til demokratisk medborgerskap i læreplanene for barnehage, grunnskole- og videregående nivå, inkludert fag- og yrkesopplæringen. Medlemsstatene bør også fortsette med å støtte, gjennomgå og oppdatere menneskerettighetsundervisning og opplæring til demokratisk medborgerskap i disse læreplanene for å sikre deres aktualitet og støtte områdets bærekraft.

7. Høyere utdanning

Medlemsstatene bør fremme, med behørig aktsomhet for prinsippet om akademisk frihet, at menneskerettighetsundervisning og opplæring til demokratisk medborgerskap innlemmes ved institusjoner for høyere utdanning, særlig for kandidater som utdannes for arbeid innen utdanning og opplæring.

8. Demokratisk styring

Medlemsstatene bør fremme demokratisk styring på alle læresteder, både som en ønskelig og fordelaktig styringsmetode i seg selv og som en praktisk måte å lære om og erfare folkestyre og respekt for menneskerettigheter. Medlemsstatene bør på en hensiktsmessig måte oppmuntre og legge til rette for at elever, undervisningspersonale og andre aktører, inkludert foreldre, aktivt deltar i styringen av læresteder.

9. Opplæring

Medlemsstatene bør gi lærere, annet undervisningspersonale, ungdomsledere og veiledere den innledende og kontinuerlige opplæringen og utviklingen de trenger til demokratisk medborgerskap og menneskerettighetsundervisning. Dette bør sikre at de har inngående kunnskaper om og forståelse for emnets mål og prinsipper og hensiktsmessige undervisnings- og læringsmetoder, så vel som andre nøkkelferdigheter som passer for deres undervisningsområde.

10. Rollen til ikke-statlige organisasjoner, ungdomsorganisasjoner og andre aktører

Medlemsstatene bør støtte rollen som ikke-statlige organisasjoner og ungdomsorganisasjoner spiller ved opplæring til demokratisk medborgerskap og menneskerettighetsundervisning, særlig i ikke-formell læring. De bør anerkjenne disse organisasjoner og deres aktiviteter som en verdsett del av utdannings-systemet, om mulig gi dem den støtten de trenger, og i alle former for utdanning i fullt monn bruke den fagkunnskapen de besitter. Medlemsstatene bør også

fremme og skape blest om menneskerettighetsundervisning og opplæring til demokratisk medborgerskap hos andre aktører, særlig media og offentligheten, for å få mest ut av det bidraget de kan gi på dette området.

11. Evalueringskriterier

Medlemsstatene bør utvikle evalueringskriterier for å vurdere hvor virkningsfulle programmene for menneskerettighetsundervisning og opplæring til demokratisk medborgerskap er. Tilbakemelding fra elevene bør utgjøre en vesentlig del av alle slike evalueringer.

12. Forskning

Medlemsstatene bør igangsette og fremme forskning på menneskerettighetsundervisning og opplæring til demokratisk medborgerskap for å gjøre opp status på området og for å gi de ulike aktører, inkludert myndigheter, læresteder, skoleledere, lærere, elever, ikke-statlige organisasjoner og ungdomsorganisasjoner, et sammenligningsgrunnlag for å hjelpe dem å bedømme og øke sin effektivitet og yteevne og forbedre sine framgangsmåter. Slik forskning kan blant annet omfatte forskning på læreplaner, nyskapende framgangsmåter, undervisningsmetoder og utviklingen av evalueringssystemer, inkludert evalueringskriterier og -indikatorer. Medlemsstatene bør dele resultatene av sin forskning med andre medlemsstater og aktører når dette er hensiktsmessig.

13. Ferdigheter for å fremme samhørighet, verdsette mangfold og håndtere ulikheter og konflikt

På alle utdanningsområder bør medlemsstatene fremme undervisningsmåter og -metoder egnet for læring i å leve sammen i et demokratisk og flerkulturelt samfunn, og på å sette elever i stand til å tilegne seg kunnskaper og ferdigheter som trenges for å fremme samhørighet, verdsette mangfold og likestilling, anerkjenne ulikheter – særlig mellom ulike religiøse og etniske grupper – og håndtere uenigheter og konflikter på en ikke-voldelig måte med respekt for hverandres rettigheter, samt bekjempe alle former for forskjellsbehandling og vold, særlig mobbing og trakassering.

Kapittel IV – Evaluering og samarbeid

14. Evaluering og gjennomgang

Medlemsstatene bør regelmessig vurdere sine strategier og politiske retningslinjer som de har vedtatt med hensyn til den foreliggende pakten, og tilpasse disse strategiene og retningslinjene på en hensiktsmessig måte. Dette kan gjøres i samarbeid med andre medlemsstater, for eksempel på regionalt nivå. Enhver medlemsstat kan også be om bistand fra Europarådet.

15. Samarbeid om oppfølgingsaktiviteter

Medlemsstatene bør, når det er hensiktsmessig, samarbeide både med hverandre og gjennom Europarådet for å etterstrebe målene og prinsippene til den foreliggende pakten, ved å

- a. etterstrebefellesinteressene og prioriteringene som er blitt utpekt på området;
- b. fremme aktiviteter mellom flere stater på tvers av grensene, inkludert det foreliggende nettverket for koordinatører innen menneskerettighetsundervisning og opplæring til demokratisk medborgerskap;
- c. utveksle, utvikle, kodifisere og sørge for å videreformidle eksempler på god praksis;
- d. informere og opplyse alle aktører, inkludert offentligheten, om paktens mål og gjennomføring;
- e. støtte europeiske nettverk av ikke-statlige organisasjoner, ungdomsorganisasjoner og fagfolk innen utdanning og opplæring, samt samarbeidet dem imellom.

16. Internasjonalt samarbeid

Medlemsstatene bør dele resultatene av sitt arbeid med menneskerettighetsundervisning og opplæring til demokratisk medborgerskap innenfor Europarådets rammer og med andre internasjonale organisasjoner.

Begrunnelse

I. Bakgrunn, opphav og forhandlingshistorie

1. Europarådets pakt for menneskerettighetsundervisning og opplæring til demokratisk medborgerskap («pakten»), vedtatt innenfor rammen av Ministerkomiteens rekommandasjon CM/Rek(2010)7, markerer en viktig etappe i Europarådets arbeid på dette feltet.

Arbeidet ble satt fart på av Europarådets andre toppmøte for stats- og regjeringssjefer, som ble holdt i Strasbourg 10.-11. oktober 1997, da medlemsstatenes stats- og regjeringssjefer bestemte seg for å

lansere et tiltak for utdanning til demokratisk medborgerskap med sikte på å fremme borgernes bevissthet om sine rettigheter og plikter i et demokratisk samfunn. (Sluttklæring fra Europarådets andre toppmøte for stats- og regjeringssjefer)

Denne beslutningen gjenspeilte den økende bevisstheten omkring utdanningens rolle for å fremme Europarådets kjerneverdier – folkestyre, menneskerettigheter og rettsstaten – og i å hindre brudd på menneskerettighetene. Mer generelt ble utdanning og opplæring i økende grad ansett å være et vern mot framveksten av vold, rasisme, ekstremisme, fremmedfrykt, diskriminering og intoleranse. Det ble også bredt anerkjent at utdanning bidrar i stort monn til samhørighet og sosial rettferdighet. Beslutningen fra det andre toppmøtet gav organisasjonen et mandat til å utvikle et bredt spekter av samarbeidsprogrammer innenfor medborgerskaps- og menneskerettighetsfeltet, i formell så vel som i ikke-formell læring.

2. Beslutningen fra det andre toppmøtet ble iverksatt i praksis, på politisk nivå, ved at man utarbeidet en erklæring om og en handlingsplan for opplæring til demokratisk medborgerskap, vedtatt på Ministerkomiteens møte i Budapest 7. mai 1999. På operativt nivå, under prosjektets innledningsfase fra 1997 til 2000, samarbeidet Europarådets ulike avdelinger for å granske definisjoner, grunnbegrep, metoder, framgangsmåter og materialer og for å støtte grasrotprosjekter («steder for medborgerskap»). I oktober 2000 ble resultatene av prosjektets innledningsfase bifalt av utdanningsministrene på deres møte i Kraków. De slo fast at prosjektet burde fortsette og bad også om en rekommandasjon fra Ministerkomiteen på dette feltet.

3. I prosjektets andre fase fra 2001 til 2004 utviklet man politiske retningslinjer, grunnla et nettverk for medlemsstatenes koordinatører for opplæring til demokratisk medborgerskap, og forberedte Det europeiske året for medborgerskap gjennom utdanning («Medborgerskapsåret»), som skulle holdes i 2005. En annen viktig utvikling i denne andre fasen var at man i oktober 2002, som svar på den nevnte oppfordringen fra utdanningsministrene, vedtok Ministerkomiteens

rekommendasjon Rek(2002)12 til medlemsstatene om opplæring i demokratisk medborgerskap.

4. Medborgerskapsåret ble avviklet på en vellykket måte i 2005. Bevisstheten omkring verdien av opplæring i demokratisk medborgerskap økte i medlemsstatene, og det samme gjorde antall land hvor slik utdanning var med i læreplanene og livslange læringsprogrammer. Medborgerskapsåret, samt evalueringskonferansen i Sinaia i Romania som avsluttet det hele, gav land og ikke-statlige organisasjoner mulighet til å dele mange eksempler på god praksis på dette området.

5. Selv om framskrittene i medlemsstatenes politiske retningslinjer og praksis som viste seg i løpet av Medborgerskapsåret viste at statene fulgte opp tilrådingene i rekommendasjon Rek(2002)12, ble det tidlig etterlyst et mer omfattende politisk rammedokument på dette feltet, som kanskje kunne være bindende. I oktober 2004 anbefalte Parlamentarikerforsamlingen at en europeisk rammekonvensjon om menneskerettighetsundervisning og opplæring til demokratisk medborgerskap skulle utarbeides av Ministerkomiteen (Parlamentarikerforsamlingens rekommendasjon 1682 (2004) om utdanning i Europa).

I desember 2004 ble det slått fast i Wroclaw-erklæringen om 50 år med kulturelt samarbeid, vedtatt av ministrene med ansvar for kultur, utdanning, ungdom og idrett fra signaturstatene til Den europeiske kulturkonvensjon (ETS nr. 18), at «Europarådet bør styrke sin rolle som et kompetansesenter for politiske retningslinjer som skal utruste mennesker med de kunnskaper, ferdigheter og holdninger som trenges for å leve i demokratiske samfunn ... Til dette formål bør man vurdere å etablere europeiske standarder ved hjelp av hensiktsmessige konvensjonelle virkemidler ...». På Europarådets tredje toppmøte for stats- og regjeringssjefer i Warszawa i mai 2005, etterlyste stats- og regjeringssjefene «økt satsing fra Europarådet når det gjelder utdanning som sikter på å sikre tilgang til utdanning for alle unge mennesker i hele Europa, heve dens kvalitet og fremme blant annet omfattende menneskerettighetsundervisning». På den 22. sesjonen til Konferansen for de europeiske utdanningsministre (Istanbul, mai 2007) påpekte presidenten for de tyske forbundsstatenes Konferanse for utdanningsministre og kultursaker at ideen om å lage et politisk rammedokument om opplæring til demokratisk medborgerskap/menneskerettigheter (EDC/HRE), ikke var særlig interessant for Tyskland, siden medlemsstatenes situasjoner var så grunnleggende forskjellige. Tyskland kunne imidlertid godt forstå at mange land ville trenge veiledning fra Europarådet, og var sikker på at man kunne finne et kompromiss som alle kunne slutte seg til.

6. Parallelt med dette utviklet ungdomspolitikken seg i tilsvarende retning. I 2000 ble Ungdomsprogrammet for menneskerettighetsundervisning iverksatt, med målet om å «gjøre menneskerettighetsundervisning mer vanlig i ungdomspolitikken og i ungdomsarbeid». På den 7. konferanse for europeiske ministre med ansvar for ungdom, oppfordret ministrene Europarådet til å lage et utkast til en rekommendasjon fra Ministerkomiteen til medlemsstatene om menneskerettighetsundervisning rettet mot ungdom, særlig inkludert bestemmelser for å styrke

europaisk samarbeid innenfor antivold og bygge på erfaringen fra Europarådets Ungdomsprogram for menneskerettighetsundervisning. I sin resolusjon (2008) 23 om Europarådets ungdomspolitik, stadfestet Ministerkomiteen menneskerettighetsundervisningens nøkkelrolle i ungdomspolitik ytterligere og satte menneskerettigheter og folkestyre som en prioritet i ungdomspolitikken, inkludert det å «sikre at ungdom fullt ut nyter menneskerettigheter og menneskeverd og oppmuntre dem til å engasjere seg i slike saker».

7. En annen viktig og tilknyttet politisk utvikling i Europarådet var den økte interessen for interkulturell dialog. Dette vinner stadig mer tilslutning i medlemsstatene og blir for tiden behandlet av Europarådet sammen med dets tradisjonelle satsingsområder. Den betydningen som menneskerettighetsundervisning og opplæring til demokratisk medborgerskap har for å fremme interkulturell dialog, ble særlig anerkjent i utredningen om interkulturell dialog, som ble lansert i 2008.¹

8. Samtidig fulgte den globale utviklingen i samme spor, særlig i De forente nasjoner (FN). Verdensprogrammet for menneskerettighetsundervisning, som ble vedtatt av FNs generalforsamling 10. desember 2004, satte ærgjerrige mål for å styrke og utvikle menneskerettighetsundervisning, innledningsvis i grunn- og videregående skoler på statlig nivå i medlemsstatene. Europarådet bistår FN med å gjennomføre Verdensprogrammet for menneskerettighetsundervisning i Europa, innenfor rammen av en formell avtale.

9. Som svar på denne utviklingen gav Europarådets styringskomité for utdanning (CDED), da den vedtok rådets program for aktiviteter innen EDC/HRE i prosjektets tredje fase 2006-9, støtte til å lage en «forstudie om et felles rammeverk for opplæring i demokratisk medborgerskap/menneskerettigheter (hensiktsmessige konvensjonelle virkemidler)». Mandatet for denne studien var å undersøke behovet for et europeisk politisk rammedokument på dette feltet; gi en oversikt over foreliggende rammedokumenter og -virkemidler, innenfor både Europarådet og andre internasjonale organisasjoner, og påpeke mangler og svakheter; uttale seg om hvor mye merverdi et nytt rammedokument kunne tilføre; og uttale seg om omfanget av og alternativer for et slikt dokumentets form og innhold.

10. En konsulent fikk i oppdrag å utarbeide forstudien, med bistand fra en uformell ekspertgruppe fra en rekke land, både fagpersoner innen utdanning og representanter fra ungdomsorganisasjoner. Forstudien ble framlagt i april 2007.

11. Forstudien tolket begrepet «politisk rammedokument» (*framework policy document*) til å bety et internasjonalt dokument (bindende eller ikke-bindende) som henvendte seg til stater og som inneholdt avtalte standarder og politiske retningslinjer som skulle følges innenfor EDC/HRE. Den så nærmere på opprinnelsen til Europarådets arbeid innen opplæring i demokratisk medborgerskap, som var forankret i organisasjonens hovedformål om å fremme

¹ «Utredning om interkulturell dialog: Å leve sammen som likestilte i verdighet», lansert av utenriksministrene fra Europarådets 47 medlemsstater på deres 118. ministermøte (Strasbourg, 6.-7. mai 2008).

menneskerettigheter, folkestyre og rettsstaten. Den bemerket at Europarådets stadige praksis, i alle områder av felles interesse og med felles handling fra sine medlemsstater (menneskerettigheter, nasjonale minoriteter, sosialpolitikk, terrorbekjempelse, osv.), har vært å utforme ulike former for politiske rammedokumenter, som gir et fokus og ansporing til handling på statlig nivå i medlemsstatene og en måte å videreformidle god praksis og heve standarder i hele Europa. Forstudien undersøkte også de foreliggende dokumentene, og påpekte mangler og svakheter ved disse og verdien som et nytt dokument kunne tilføre. Den undersøkte også hva slags form (bindende eller ikke-bindende), omfang og innhold som et nytt dokument kunne ha.

12. Avslutningsvis anbefalte forstudien at det ville være hensiktsmessig med et prinsippvedtak om å gå videre til å forhandle om formen og innholdet til et nytt politisk rammedokument på dette feltet.

13. I 2007 og 2008 ble forstudien først framlagt for Den særskilte rådgivningsgruppen for menneskerettighetsundervisning og opplæring til demokratisk medborgerskap (ED-EDCHR), og deretter til en rekke andre instanser i Europarådet som vurderte eller kommenterte den: Styringskomiteen for menneskerettigheter (CDDH), Fellesrådet for ungdom (JCY), Styringskomiteen for høyere utdanning (CDESR), byrået for Styringskomiteen for utdanning (CDED), og til slutt, i mars 2008, CDED i fellesmøte. Samtlige høringsinstanser gav skriftlige uttalelser til CDED, i egenskap av instansen med hovedansvaret for utdanning. Medlemsstatenes EDC/HRE-koordinatorer ble også rådspurt, og de meddelte sine synspunkter til CDED.

14. I denne vurderingsperioden utkrystalliserte det seg noen tendenser i synspunktene. Det var generell enighet om forstudiens analyse av den politiske og juridiske bakgrunnen, av den daværende situasjonen og av manglene og svakhetene ved de foreliggende politiske rammedokumentene. Det gjaldt også konklusjonen om at et nytt dokument kunne tilføre betydelig merverdi. Med hensyn til innholdet av et slikt dokument, var mange enige om dets omfang og behovet for klare definisjoner av nøkkelbegrepene, og at det måtte være kapitler som framla mål, prinsipper og politiske retningslinjer, der det nøyaktige innholdet ville måtte diskuteres grundig senere. Det var mindre enighet om forslaget til et eksternt overvåkingsapparat, med krav om at medlemsstatene måtte framlegge regelmessige rapporter om sin gjennomføring av det nye dokumentet; rapportene skulle så vurderes av en ekspertkomité i Europarådet, som kunne kommentere og gjøre anbefalinger. Noen mente at dette ville være meget fordelaktig, mens andre mente at det ville pålegge unødvendige byrder. Det var også delte meninger om hvorvidt dokumentet skulle være bindende eller ikke-bindende.

15. CDED, i egenskap av å være instansen som hadde bestilt forstudien og etter å ha tatt hensyn til alle merknadene fra de andre instansene, hilste forstudien velkommen på sitt fellesmøte 10. mars 2008 og bestemte seg for «å fortsette debatten om det politiske rammedokumentet ved å lage et dokumentutkast som besto av to varianter, ett som var bindende og ett som ikke var bindende, og

som tok hensyn til det pågående arbeidet i Den særskilte rådgivningsgruppen for menneskerettighetsundervisning og opplæring til demokratisk medborgerskap (ED-EDHCR) om nøkkelspørsmål i dokumentet for myndigheter». CDED oppnevnte noen av sine medlemmer til å delta i en redaksjonskomité og bad sekretariatet om å oppnevne ytterligere medlemmer med fagkunnskap innen utdanning og ungdom. Den bad om at to utkastvarianter måtte framlegges til vurdering i god tid før møtet i mars 2009.

16. Redaksjonskomiteen møttes tre ganger, i juni, september og november 2008. På det første møtet utvekslet man synspunkter på de to utkastenes juridiske form og generelle utforming og innhold, og besluttet å be konsulenten bak forstudien om å lage et førsteutkast til de to tekstvariantene. På det andre møtet vurderte man de to utkastvariantene og kom med en rekke merknader. Disse merknadene ble tatt hensyn til i de omarbeidede utkastene som ble framlagt på det tredje møtet, som så reviderte tekstene ytterligere og oppnådde kompromisser når det gjaldt nesten alle stridsspørsmål. Bare noen varianter stod igjen for CDEDs byrå å avgjøre på sitt møte i desember. Byrået gjorde sine valg og godkjente at utkastene skulle framlegges for fellesmøtet i CDED.

17. På CDEDs fellesmøte i mars 2009 ble de to tekstutkastene framlagt til medlemmene. Når det gjaldt innholdet var de nesten helt like, ettersom behovene og målene som skulle nås, var de samme. Forskjellene gjaldt form og juridisk kraft: Den ene var en bindende rammekonvensjon med forpliktende språkbruk, den andre var en ikke-bindende pakt som brukte mindre forpliktende uttrykk («bør» framfor «skal»). Den eneste viktige forskjellen gjaldt kapitlet om overvåking, hvor konvensjonsutkastet la opp til rapportering fra medlemsstatene samt tilsyn utenfra, om enn ikke omfattende, mens paktutkastet nøyde seg med egnevaluering hos medlemsstatene.

18. Alle medlemsstatenes representanter som uttalte seg i den påfølgende debatten, var enige om at et nytt dokument burde vedtas, og et overveldende flertall foretrakk den ikke-bindende pakten. Komiteen traff følgelig en beslutning 20. mars 2009, som ble formelt nedtegnet:

«Komiteen

- så med tilfredshet på resultatene av arbeidet til redaksjonskomiteen som hadde utarbeidet det politiske rammedokumentet;
- vurderte de to forslagene som gruppen la fram, og uttrykte sin preferanse for en pakt om EDC/HRE;
- understreket hvor nyttig en slik pakt kunne være for å sikre en bærekraftig utvikling av politiske retningslinjer og framgangsmåter for EDC/HRE i medlemsstatene;
- skisserte en framdriftsplan for å slutføre pakten før CDEDs fellesmøte i 2010...»

19. Den første etappen i framdriftsplanen var å invitere alle delegasjonene til å legge fram eventuelle endringsforslag til paktens ordlyd innen en viss tid. Endringsforslagene ville bli vurdert av en liten gruppe som besto av CDEDs da- og forhenværende ledere, med bistand fra konsulenten bak forstudien, og som var åpen for deltakelse fra delegasjoner som hadde kommet med endringsforslag og som ønsket å delta i redigeringsprosessen. Denne gruppen møttes i juni 2009 for å vurdere alle endringsforslagene, og godtok noen og avviste andre. I noen tilfeller gjorde de mer vesentlige revideringer, med utgangspunkt i et endringsforslag, eller den gjorde endringer på eget initiativ.

20. CDEDs byrå holdt et møte 9.-10. september 2009 og vurderte den omarbeidede teksten fra junimøtet på bakgrunn av råd, datert 4. september 2009, fra Europarådets direktorat for juridisk råd. Hovedpoenget i disse rådene var at for å kunne være i tråd med Europarådets praksis, måtte paktens vedtas innenfor rammen av en rekommandasjon fra Ministerkomiteen. Byrået videresendte både det omarbeidede utkastet og det juridiske rådet til et ekstraordinært CDED-møte som ble holdt 10. og 11. desember 2009. Byrået kommenterte også førsteutkastet til denne begrunnelsen og videresendte det til fellesmøtet. CDEDs medlemmer ble invitert til å komme med merknader eller endringsforslag til teksten.

21. På sitt desembermøte vurderte CDED endringsforslagene til paktens ordlyd. Den godkjente en omarbeiding i henhold til de juridiske råd den hadde mottatt, slik at paktens ble til et vedlegg til en rekommandasjon fra Ministerkomiteen og paktens fortale ble til rekommandasjonens fortale. Det ble bemerket at et slikt format ville gjøre paktens ikke-bindende vesen helt entydig, siden alle rekommandasjoner er ikke-bindende. Man ble også enig om noen få andre endringer i paktens ordlyd. CDED diskuterte endringsforslagene til begrunnelsen og bad om at det ble utarbeidet et nytt utkast.

22. På sitt møte 24.-26. februar 2010, vurderte komiteen det endelige utkastet til Ministerkomiteens rekommandasjon til medlemsstatene om Den europeiske pakt for opplæring til demokratisk medborgerskap (EDC) og menneskerettighetsundervisning (HRE) og dens begrunnelse. Den bestemte å godkjenne rekommandasjonsutkastet og å videresende det til Ministerkomiteen med sikte på at det skulle vedtas. Komiteen kommenterte rekommandasjonsutkastets begrunnelse og bestemte å videresende det til Ministerkomiteen til orientering.

II. Merknader om bestemmelsene i rekommandasjonen og pakten

Rekommandasjon: fortale og formelle setninger

23. Rekommandasjonen begynner med de formelle åpningssetningene, før den i innledende betraktning 1¹ oppgir det juridiske grunnlaget for paktens godkjenning, et grunnlag som tidligere er blitt brukt ved en rekke anledninger til å vedta pakter, særlig innenfor idrett. Deretter, i tråd med vanlig praksis, viser de øvrige innledende betraktningene til vurderingene som førte til at medlemsstatene har vedtatt pakten, og forklarer paktens opphav og mål for leseren. Formen, en serie med paragrafer som på engelsk begynner med presens partisipp (*recalling, having regard, osv.*), finnes i dokumenter som har status som avtaler, men angir ikke slik status – dette er også den vanlige formen i Ministerkomiteens rekommandasjoner, som alltid er ikke-bindende.

24. Innledende betraktning 2 og 3 viser til Europarådets hovedformål om å fremme menneskerettigheter, folkestyre og rettsstaten, og overbevisningen om at utdanning og opplæring kan spille en nøkkelrolle i å fremme dette formålet. Dette er grunnlaget for hele EDC/HRE-prosjektet siden 1997, og for pakten som et uttrykk for medlemsstatenes engasjement i dette prosjektet og de standardene de setter seg som mål å oppnå.

25. Innledende betraktning 4 og 5 ser tilbake på det juridiske opphavet til retten til utdanning, både i Den europeiske menneskerettighetskonvensjonen og i FN-dokumentene, som for eksempel krever at utdanning skal «styrke respekten for menneskerettighetene og de grunnleggende friheter» og «gjøre det mulig for alle å delta på en nyttig måte i et fritt samfunn» (FNs konvensjon om økonomiske, sosiale og kulturelle rettigheter 1996, § 13(1)), og i Wien-erklæringen fra 1993, som understreket betydningen av å innlemme menneskerettigheter som emne i utdanningsprogrammer og oppfordret statene til å gjøre dette.

26. Innledende betraktning 7 til 10 viser til de viktigste politiske erklæringer fra ministre og rekommandasjoner fra Europarådets instanser, som var viktige etapper på veien som ledet fram til at pakten ble vedtatt. På mange måter er paktens viktigste forløper Ministerkomiteens rekommandasjon (2002) 12 om opplæring til demokratisk medborgerskap, nevnt ovenfor, som behandlet et lignende tema og hadde lignende mål.

27. Innledende betraktning 11 setter pakten i en global sammenheng og uttrykker ønsket om at den vil bidra til å oppnå målene i Verdensprogrammet for menneskerettighetsundervisning, som er svært like, gitt at Europarådet er FNs regionale partner for programmet i Europa.

¹ I virkeligheten er ikke de innledende betraktningene angitt med tall i teksten, men nummereres fortløpende i den begrunnelsen for å gjøre henvisninger lettere (1 for første innledende betraktning, 2 for andre innledende betraktning, og så videre).

28. Innledende betraktning 12 ser tilbake på Det europeiske året for medborgerskap gjennom utdanning i 2005, et viktig landemerke i EDC/HRE-prosjektet. Den framhever også en av paktens hovedmål, nemlig å bygge på den gode praksisen i utdanningspolitikken som er blitt gjennomført i mange medlemsstater, slik det viste seg under Medborgerskapsåret, ved å kodifisere slik praksis og bidra til å spre den utover hele Europa.

29. Innledende betraktning 13 anerkjenner et trekk ved utdanning som gjennomsyrrer hele pakten, og som ble uttrykkelig nevnt i innledende betraktning 4, nemlig at dette er et område hvor medlemsstatene har vidt forskjellige systemer, og at forskjellen alltid må respekteres. Forskjellene kan være forfatningsmessige, men kan også skyldes måten utdanningen organiseres på. Samtlige framgangsmåter og politiske retningslinjer som fastsettes i pakten, skal følgelig anvendes av de enkelte medlemsstatene med behørig respekt for disse forfatningsmessige og strukturelle systemer.

30. Innledende betraktning 14 anerkjenner nøkkelrollen som ikke-statlige organisasjoner og ungdomsorganisasjoner spiller på dette området innen utdanning og opplæring. Slike organisasjoner tar faktisk i økende grad hånd om ikke-formell læring, og de spiller også en stor rolle i formell læring, og mange medlemsstater stoler på at de gjør det. I denne innledende betraktningen, så vel som i innledende betraktning 10, anerkjennes både verdien av deres bidrag og deres behov for støtte.

31. Deretter følger rekommandasjonens formelle avslutningssetninger, som mer er rettet mot handling enn beskrivelse av formål og følgelig er skrevet i indikativ. Komiteen tilrår at medlemsstatenes regjeringer gjennomfører tiltak basert på den vedlagte pakten og sikrer at den får vid spredning til sine instanser med ansvar for utdanning og ungdom. Til slutt instrueres generalsekretæren til å overbringe rekommandasjonen til regjeringer i stater som er part i Den europeiske kulturkonvensjonen (ETS nr. 18) og som ikke er medlem av Europarådet, og til internasjonale organisasjoner. Dette gjenspeiler den brede internasjonale naturen til bevegelsen for menneskerettighetsundervisning og opplæring til demokratisk medborgerskap, og ønsket om at den nye pakten vil ha påvirkning både utenfor og innenfor Europas grenser.

Pakt

Tittel

32. Begrepet *charter* («pakt, charter»), som brukes i det engelske navnet på dette dokumentet, benyttes i internasjonal praksis for både bindende dokumenter, hvor det mest velkjente eksemplet er FN-pakten, og ikke-bindende dokumenter, for eksempel Den europeiske unions charter om grunnleggende rettigheter (slik den ble opprinnelig vedtatt i 2000 – under Lisboa-traktaten i 2005 ble de fleste av EUs medlemsstater enige om at dette charteret skulle ha

bindende kraft for dem, mens den forblir ikke-bindende for visse medlemsstater). I Europarådets praksis er også begrepet tvetydig: Den europeiske sosialpakt (1961, revidert i 1996) er bindende, men Den europeiske pakt om deltakelse av ungdom i lokalt og regionalt liv (2003) er ikke-bindende. Paktens tittel og form ble valgt for å uttrykke et ønske om et mer «tungtveiende» dokument enn de som Europarådet tidligere har vedtatt på dette feltet, og antyder en sterkere forpliktelse. Da det imidlertid var medlemsstatenes uttrykte vilje at Europarådets pakt for menneskerettighetsundervisning og opplæring til demokratisk medborgerskap skulle være ikke-bindende i forhold til folkeretten, ble man opprinnelig enig om å rydde all tvil av veien ved å legge til undertittelen «Pakt uten status som konvensjon». Så snart man bestemte at pakten skulle vedtas innenfor rammen av en rekommandasjon, ble imidlertid en slik undertittel overflødig, siden rekommandasjoner og deres eventuelle vedlegg er ikke-bindende per definisjon. Følgelig ble man enig om at tittelen skulle følges av ordene «Vedtatt innenfor rammen av Ministerkomiteens rekommandasjon CM/Rek(2010)7». Dersom pakten hyppig utgis uten teksten til dens godkjennende rekommandasjon, noe som virker sannsynlig, vil disse ordene gjøre paktens ikke-bindende vesen fullstendig klart.

Kapittel I – Generelle bestemmelser

1. Omfang

33. Denne bestemmelsen gjelder paktens materielle omfang. En svakhet ved tidligere dokumenter som ble påpekt underveis i vurderingene og forhandlingene som ledet fram til pakten, var at mange av dem ofte angikk enten kun opplæring til demokratisk medborgerskap eller kun menneskerettighetsundervisning. Det var et bevisst valg å behandle dem sammen, som atskilte, men nært beslektede temaer. En slik helhetlig tilnærming ble ansett for å være ett av områdene hvor det nye dokumentet ville tilføre merverdi. Et spørsmål som da reiste seg, var hvordan man burde behandle en rekke beslektede, men ulike emner, hvorav fire nevnes i teksten. «Interkulturell kompetanse» har som mål å verne folkestyre og fremme menneskerettigheter ved å utvikle de kunnskaper, kompetanser, ferdigheter og holdninger som er nødvendige for gjensidig forståelse og respekt i flerkulturelle samfunn. «Likestillingslære» og «fredslære» er selvforklarende. «Opplæring i bærekraftig utvikling» er, ifølge en rapport til UNESCOs generaldirektør i august 2005, «en del av å forberede seg til ansvarlig medborgerskap, med tro på idealene om en bærekraftig verden, en verden som er rettferdig, likestilt og fredelig, hvor enkeltmennesker tar seg av miljøet for å bidra til rettferdighet mellom generasjonene». Formålet med FNs tiår for utdanning for bærekraftig utvikling (2005-14) er å oppmuntre slik utdanning og dens innlemmelse i læreplaner og -programmer i både formell, ikke-formell og uformell læring. Opplæring i bærekraftig utvikling har klare likheter med EDC/HRE, men dens røtter er i miljøbevegelsen innen FN og dens hovedfokus er også på miljøet. Tilsvarende har alle de ovennevnte temaene et bestemt fokus som dekkes i stor grad av det overordnede begrepet EDC/HRE, men som ofte er særlig rettet mot ett av emnets områder. Man ble enig om at pakten ikke uttrykkelig bør ta for seg

disse beslektede temaene, og bare bør behandle dem når de overlapper med og virker inn på EDC/HRE.

2. Definisjoner

34. Selv om prosjektets første fase i stor grad handlet om å avklare definisjoner, begreper m.m., manglet fremdeles definisjoner av nøkkelbegreper som «opplæring til demokratisk medborgerskap» og «menneskerettighetsundervisning» i de foreliggende politiske rammedokumentene. Hvis de overhodet ble definert, var det som regel i ordrike utsagn om hva begrepet omfattet enn hva begrepet betød, med andre ord ikke en definisjon i ekte forstand, men en beskrivelse. I diskusjonene om å utarbeide et nytt dokument, var det overhodet ingen uenighet om behovet for klare, kortfattede definisjoner, slik at alle myndigheter og andre som skulle forstå og iverksette det nye dokumentet kunne vite hva som var ment med nøkkelbegrepene.

35. De to hoveddefinisjonene i paragrafens punkt *a* og *b* tok utgangspunkt i foreliggende definisjoner: definisjonen fra Medborgerskapsåret når det gjaldt opplæring til demokratisk medborgerskap, og definisjonen fra FNs høykommissær for menneskerettigheter når det gjaldt menneskerettighetsundervisning. Etter ytterligere vurderinger ble definisjonene imidlertid utvidet og bearbeidet, slik at de er helt like til og med ordene «å gjøre dem i stand til», for deretter å avvike ut fra begrepene ulike fokus, på ferdigheter for å leve i et demokratisk samfunn på den ene side, og på å fremme og verne menneskerettigheter over hele linjen på den andre. Begge definisjonene vektlegger at resultatet av slik utdanning ikke bare er kunnskap, men myndiggjøring, noe som leder til gode handlinger.

36. Definisjonene i paragrafens punkt *c*, *d* og *e* er basert på de som finnes i COMPASS, Europarådets håndbok for menneskerettighetsundervisning med ungdom, som ble utgitt i 2002. I arbeidet med å lage førsteutkastene ble disse definisjonene utvidet og omarbeidet. For eksempel ble man enig om at et særtrekk ved formell læring er at den leder fram til formell godkjenning slik at man la til ord som uttrykte dette. Ikke-formell læring leder til godkjenning oftere enn uformell læring, men man ble enig om at dette mer innviklede poenget ikke trengte tydeliggjøres i teksten.

3. Forholdet mellom EDC og HRE

37. Det viktige forholdet mellom EDC og HRE har aldri tidligere blitt definert, så vidt tekstforfatterne forstår. I de fleste av Europarådets dokumenter som angår det rullerende programmet som begynte i 1997 og hvor begge begreper brukes, forbindes de vanligvis med en «/» (EDC/HRE), noe som selvfølgelig gjør at forholdet forblir uklart. Dette gjaldt også for forstudiets mandat, noe som førte til forstudiets merknad om at spørsmålet ikke lenger kunne unngås og ville måtte behandles i et eventuelt nytt dokument. De to begrepene overlapper, fordi rettigheter som er viktige for medborgerskap, som for eksempel stemmerett,

ytringsfrihet og møtefrihet, er utpregede menneskerettigheter, som er like mye en del av HRE som EDC. Likevel er det en forskjell, som paragraf 3 har som mål å avklare. Som nevnt ovenfor, avviker de mer i fokus og omfang enn i mål og metoder.

4. Forfatningsmessige strukturer og medlemsstatenes prioriteter

38. Denne bestemmelsen tar opp de vurderingene som er drøftet ovenfor i forbindelse med innledende betraktning 13. I utkastarbeidet og forhandlingene anerkjente man medlemsstatenes behov for å kunne bruke en stor grad av skjønn i forhold til virkemidlene de brukte for å iverksette paktens bestemmelser, på grunn av store avvik i deres forfatningsmessige strukturer og utdannings-systemer – avviket er større i utdanning enn på de fleste andre områder av europeisk samarbeid. For eksempel er noen utdanningssystemer svært sentraliserte, med læreplaner og metoder som bestemmes på statlig nivå i medlemsstatene; andre er svært desentraliserte, hvor lokale myndigheter og enkeltskoler bestemmer mye innenfor en overordnet målramme. I føderale stater ligger ansvaret for utdanningssaker hos de ulike forbundsstatene som utgjør føderasjonen. Derav behovet for punkt a. Punkt b anerkjenner, slik det viste seg i løpet av programmet og særlig under Medborgerskapsåret, at ulike medlemsstater befinner seg i svært ulike faser i sin lovgivning og praksis innen EDC og HRE. I enkelte medlemsstater har emnene vært en del av læreplaner og -praksis i mange år, i andre medlemsstater er dette ennå i begynnelsen. Prioritetene og behovene deres vil derfor være ulike, og det kan derfor hende at de vil fokusere på ulike deler av pakten og behandle dem i ulik rekkefølge.

Kapittel II – Mål og prinsipper

5. Mål og prinsipper

39. Paktens struktur heretter er at en serie mål og prinsipper uttrykkes generelt i paragraf 5, og mange av dem tas opp og utdypes mer detaljert i innholdsbestemmelsene som følger i paragraf 6 til 16. Omfanget og alminneligheten av bestemmelsene i paragraf 5 forblir imidlertid viktig, fordi ikke alle poeng tas opp senere, selv om de gjennomsyrrer medlemsstatenes helhetlige aktivitet innen EDC/HRE.

40. I den første setningen er ordet «veilede» viktig: Målene og prinsippene gir veiledning, som hverken er en normgivende blåkopi for politiske retningslinjer, lovgivning og praksis, eller kun et bakgrunnshensyn. Tekstforfatterne vurderte andre valg, både sterkere («bør basere sin lovgivning, osv., på følgende mål og prinsipper») og svakere («bør ta hensyn til følgende mål og prinsipper når de utformer...»), men valgte bevisst den nåværende formuleringen.

a. Dette målet viser til FNs Wien-erklæring fra 1993 med hensyn til å gi alle mulighet til EDC og HRE, og til Den europeiske menneskerettighetskonvensjonen

(artikkel 1) når det gjelder utvidelsen av dette til å omfatte alle mennesker på statens territorium, og ikke bare egne statsborgere.

b. At utdanning i, for og om medborgerskap og menneskerettigheter er en livslang prosess, er et stadig tema i Europarådets programmer. Listen over aktørene i denne prosessen er med vilje lang og åpen («deriblant»), og alle former for institusjoner, ikke-statlige organisasjoner (NGO-er), osv., tas med.

c. Dette prinsippet er en påminnelse om at alle læringsformer er verdifulle i denne prosessen, selv om stater forståelig nok vil legge flere ressurser i den formen de i størst grad kan påvirke og finansiere, dvs. formell læring.

d. Det uerstattelige bidraget fra NGO-er og ungdomsorganisasjoner har blitt understreket ovenfor i forbindelse med innledende betraktning 14. Henvisningen til «støtte» er generell: man har ingen krav på støtte, hverken økonomisk eller noen annen type, men man anerkjenner i prinsippet at NGO-er og ungdomsorganisasjoner har behov for slik støtte, enten den kommer fra staten eller andre kilder. Den konkrete henvisningen til ungdomsorganisasjoner inkluderer også studentorganisasjoner som viktige partnere i menneskerettighetsundervisning.

e. Det er meningsløst dersom læresteder på den ene side skal fremme respekt for demokratiske prinsipper og menneskerettigheter, og på den annen side blir drevet på en fullstendig udemokratisk måte. Behovet for demokratisk styring av skoler og andre læresteder har blitt gjennomgående understreket i Europarådets program. Prinsippet gjenspeiles i paragraf 8.

f. Respekt for mangfold er også et kjerneprinsipp for Europarådet (se, for eksempel, ungdomskampanjen «Alle er forskjellige, alle er like»), og et av hovedmålene ved EDC/HRE og en av hovedfordelene det bringer, er å øke forståelse og unngå konflikt. Eksemplene med ulike religiøse og etniske grupper er gitt ut fra sammenhengen med å bygge forståelse og respekt, men det samme prinsippet gjelder andre grupper hvor misforståelse og konflikt kan oppstå.

g. Som i definisjonene av EDC og HRE, fokuserer dette prinsippet på handling og ikke bare på tilegnelsen av kunnskap og ferdigheter.

h. Dette prinsippet gjelder alle faser av utdanning og opplæring, både før og etter man begynner i yrkeslivet, som paragraf 9 gjør klart. Det har særlig betydning for ikke-statlige organisasjoner og ungdomsorganisasjoner, ettersom deres mulighet til å trene opp lærekrefter og frivillige ofte er svært begrenset, kortvarig og avhengig av sponsorstøtte.

i. Målet om partnerskap og samarbeid mellom et slikt bredt spekter av aktører er ikke lett å oppnå, særlig fordi de ofte har motstridende interesser og fordi det vil være konkurranse om begrensede ressurser. Samarbeid mellom aktørene kan imidlertid gi så store fordeler at det er verdt alle anstrengelser som stater kan avse til dette formålet.

j. Pakten selv er et resultat av internasjonalt samarbeid mellom Europarådets 47 medlemsstater og, på utdanningsområdet, mellom alle stater som er part i Den europeiske kulturkonvensjonen. Paktens juridiske og politiske grunnlag ligger i samarbeid, så at man understreker formålet og prinsippet om å fortsette slikt samarbeid i framtiden, er å forventes. Ved siden av den iboende verdien kan slikt samarbeid og utveksling av god praksis har, kan det føre til betydelige praktiske fordeler, for eksempel å få ned dobbeltarbeid, fremme synergier og kutte kostnader.

Kapittel III – Politiske retningslinjer

41. Paragraf 6 til 16 inneholder paktens viktigste operative bestemmelser. De angir politiske retningslinjer på bestemte områder for å realisere målene og prinsippene fra paragraf 5. De politiske retningslinjene framsettes i generelle vendinger, som gir medlemsstatene betydelig rom for skjønn i forhold til hvordan de ønsker å gjennomføre retningslinjene, og paragraf 4 gjelder selvfølgelig også (se paragraf 38 ovenfor).

6. Formell allmenn- og yrkesutdanning

42. Som nevnt ovenfor, har dette vært hovedfokuset i Europarådets satsinger på dette feltet, ikke til fortregning for andre utdanningsformer, men fordi det ofte gir betydelige fordeler på et område hvor stater har mulighet til å gjøre en forskjell og oppnå resultater. Denne bestemmelsen er et godt eksempel på anvendelsen av bestemmelsene i paragraf 4, fordi noen stater har forfatninger og strukturer som tillater sentrale myndigheter å innføre endringer i læreplaner direkte, mens i andre stater kan sentrale myndigheter kun be om og oppmuntre de instansene som har makten til å gjøre dette. I føderasjoner har den føderale regjeringen knapt noe ansvar for å innføre eller be om noe som helst innen utdanning. Tilsvarende har noen stater allerede gjort dette forlengst og vil ha andre prioriteter, mens for andre stater vil dette være deres førsteprioritet. Pakten gir frihet til å bruke disse ulike metoder, og ulike valg vil gjøres. Et annet område hvor det er forskjeller, er inndelingen av formell læring i allmenne og yrkesfaglige retninger. Teksten søker å bruke formuleringer som kan anvendes av hver stat og passe inn i systemet deres.

43. Tekstforfatterne vurderte et forslag fra internasjonale NGO-er innen utdanning om å diskutere å ta med «kompetanser» i EDC og HRE på de ulike utdanningsnivåene, framfor å inkludere disse emnene i læreplanene. Begrepet «kompetanser» brukes stadig oftere både i faglitteraturen og i praksis for å beskrive en samling av ferdigheter, kunnskaper og holdninger. Begrepet fokuserer på utfall heller enn på læringsmål, og anerkjenner at disse utfallene kan være innviklede. Redaksjonskomiteen så poenget med dette moderne fagbegrepet, men konkluderte med at begrepet ennå ikke var tilstrekkelig etablert og forstått, i motsetning til «læreplaner» (*curricula*), som alle ville forstå. Uansett er målet med denne bestemmelsen, lest med definisjonene i paragraf 2

ovenfor, utvilsomt at utdanningen som gis, ikke bare ville dreie seg om å overføre kunnskap, men også om å utvikle ferdigheter og påvirke holdninger med sikte på å oppmuntre til aktiv samfunnsdeltakelse og forsvar av menneskerettighetene.

44. Den andre setningen understreker at det å innføre EDC og HRE i læreplanene ikke er en engangshandling: Det er et stadig behov for å gjennomgå læreplanen for å holde den relevant og holde undervisningsmetodene virkningsfulle. Dette gjelder for alle stater, uansett hvor lenge de har hatt disse emnene med i sine læreplaner.

7. Høyere utdanning

45. Forskjellen mellom situasjonen ved institusjoner for høyere utdanning, sammenlignet med de lavere nivåene, gjenspeiles i de innledende verbene «bør fremme at [...] innlemmes» heller enn «bør innlemme». Dette gjenspeiler at i de fleste medlemsstater, for ikke å si alle, bestemmer institusjoner for høyere utdanning generelt sine fag- og studieplaner selv. Det samme poenget uttrykkes ved henvisningen til akademisk frihet, som var hovedbekymringen for Styringskomiteen for høyere utdanning da den vurderte forslaget til et nytt politisk rammedokument i 2007. «Institusjoner for høyere utdanning» inkluderer selvfølgelig, men er ikke begrenset til, universiteter.

8. Demokratisk styring

46. Paragrafens første setning understreker dobbelfordelen ved demokratisk styring av læresteder: det er verdifull og fordelaktig i seg selv som en virkningsfull styremåte, og det gir særlig elever en mulighet til å gjennomføre folkestyre og respekt for menneskerettigheter i praksis. Den andre setningen gjelder det å oppmuntre «på en hensiktsmessig måte» de nevnte aktører til å delta aktivt i slik styring, gjennom for eksempel retningslinjer og opplæring. Et annet eksempel er strukturer for meningsfull og bærekraftig studentdeltakelse på alle utdanningsnivåer, som er bredt anerkjent som en høyst virkningsfull måte å utøve demokratisk medborgerskap på.

47. Begrepet *governance* («styring») på engelsk, som er paktens forhandlings-språk, er et innviklet begrep, noe som gjør det vanskelig å oversette det til andre språk med ett enkelt ord. Begrepet gjelder ikke bare styring og beslutningstakingsprosesser, men også forholdet mellom disse prosessene og beslutningene og felles verdier og preferanser. Én definisjon er «prosessene og institusjonene som gjør at avslørte verdier og preferanser blir til kollektive handlinger som forbedrer sikkerheten, velstanden og den moralske utviklingen til en gruppe og dens enkeltmedlemmer». En annen og svært opplysende forklaring finnes i rapporten fra Europarådets konferanse i 2005 om styringen av høyere utdanning, som inneholder en grundig diskusjon av begrepet og dets mening, oversettelse og praktiske gjennomføring. Selv om konferansen hovedsakelig tok for seg

høyere utdanning, og selv om andre institusjoner vil trenge andre styringsformer, gjelder mange av prinsippene over hele linjen.

9. Opplæring

48. Uten opplæring i EDC/HRE for lærere og andre som jobber både innenfor og utenfor utdanningssystemet, for eksempel ungdomsledere, vil slik utdanning være unyttig og nærmest helt verdiløs. Emnet skiller seg veldig fra tradisjonelle emner. De som vil lære det bort, må selv først bli opplært i det. De beste undervisningsmetodene er også ulike og må læres. Denne bestemmelsen understreker betydningen av å lære opp ikke bare lærere, men også de som lærer opp lærerne.

10. Rollen til ikke-statlige organisasjoner, ungdomsorganisasjoner og andre aktører

49. Den betydelige rollen som NGO-er og ungdomsorganisasjoner spiller i EDC/HRE, ble understreket allerede i innledende betraktning 14 og punkt *d* i paragraf 5. Det er ikke bare det at de står for mye av det faktiske utdanningsarbeidet, de er også aktive innen forskning, lobbyvirksomhet og det å øke den offentlige bevisstheten. I tillegg tilbyr de svært ofte det eneste rommet hvor elever, barn og ungdom kan utøve og trene på menneskerettigheter og folkestyre. Deres arbeid og verdien av dette må anerkjennes, og det er hovedformålet med denne bestemmelsen. De to første setningene fokuserer på statenes forpliktelse til å nære og verdsette deres rolle. Som i paragraf 5.d forplikter man seg ikke til noen bestemt form for støtte, og støtten som gis, vil variere ut fra statenes egne ressurser og prioriteter. Den siste setningen er mer vidtfavnende, for å få med andre aktører, og da særlig media og offentligheten, til å bidra til å fremme og skape blest om EDC og HRE. Generelle vendinger ble brukt bevisst her, for å la statene gjennomføre dette slik de mener passer best i deres egne situasjoner. Dette kunne for eksempel omfatte avisinnlegg, reklamekampanjer på tv, Internett-sider, og samarbeid med lærer- og foreldreråd, fagforbund, religiøse grupper og lignende.

11. Evalueringskriterier

50. For enhver utdanning og opplæring trengs kriterier for evaluering. Selv om det ikke er lett å utvikle slike kriterier, har det vært noen internasjonale forsøk på å utvikle slike kriterier og indikatorer. I siste instans vil det være opp til hver stat å innføre sine egne kriterier, men internasjonalt samarbeid kan gi betydelig drahjelp til å utveksle erfaringer og utvikle felleskriterier, særlig innen Europarådet, innen regionale grupperinger av europeiske stater, eller gjennom koordinatorknettverket (se paragraf 12, 14, 15 og 16 nedenfor). Den andre setningen understreker hvor viktig det er med tilbakemelding fra elevene for å utvikle kriterier.

12. Forskning

51. Forskning er tett forbundet med evaluering. Som den første setningen gjør klart, behøver ikke regjeringer å drive med forskning; erfaringen fra utdanningsfeltet er faktisk at mye av forskningen gjøres av NGO-er, på både internasjonalt og nasjonalt nivå, og av andre ikke-statlige instanser, selv om de får offentlig støtte til enkeltprosjekter. Forskning har mange formål og mottakere. Hovedformålene er å gi en vurdering av den foreliggende situasjonen og gi sammenligningsinformasjon for å hjelpe EDC/HRE-aktører til å måle sin ytelse og øke sin effektivitet og yteevne, og derigjennom redusere unyttig arbeid og spare kostnader. Den andre setningen gir en lang, men ikke uttømmende («blant annet») liste av eksempler på mulige forskningsområder. Den siste setningen om å dele forskning med andre medlemsstater, er forbundet med bestemmelsene om samarbeid i paragraf 15 og 16.

13. Ferdigheter for å fremme samhörighet, verdsette mangfold og håndtere ulikheter og konflikt

52. Denne bestemmelsen utdyper prinsippet i paragraf 5.f, og merknadene gjelder også her. Det har ikke bare å gjøre med å undervise i EDC/HRE som emner, men også å oppmuntre til å bruke EDC/HRE-prinsippene på alle andre utdanningsområder. Kjernen er det å lære å leve sammen i et mangfoldig samfunn, respektere ulikhetene og løse konflikter uten vold. Som EDC/HRE-definisjonene gjør klart, dreier de seg ikke bare eller endog hovedsakelig om kunnskap, men om å tilegne seg ferdigheter og endre holdninger. Det henvises spesielt til det å bekjempe alle former for diskriminering og vold, særlig de formene for diskriminering og vold som kan forringe læringsmiljøet, nemlig mobbing og trakassering, enten det er fysisk, psykologisk eller, som stadig blir mer vanlig, på Internett («nettmobbing»).

Kapittel IV – Evaluering og samarbeid

14. Evaluering og gjennomgang

53. Redaksjonskomiteen valgte et egenevalueringssystem for hver medlemsstat, med tanke på at de fleste medlemsstatene ikke ønsket et eksternt overvåkings-system av ulike grunner, for eksempel kostnadene dette ville medføre. Denne evalueringen må være både regelmessig og grundig, og den må følges opp. Denne bestemmelsen er forbundet med paragraf 11 om evalueringskriterier, paragraf 12 om forskning og paragraf 15 om samarbeid. Den andre setningen nevner uttrykkelig at statene har muligheten til å samarbeide med andre i evalueringprosessen, mens den tredje setningen sier at de også kan be om bistand fra Europarådet. Begge disse handlingsmuligheter kan være nyttige, men de er helt frivillige.

15. Samarbeid i oppfølgingsaktiviteter

54. Denne bestemmelsen søker å bygge på det utmerkede samarbeidet som har vært mellom Europarådets medlemsstater siden 1997, og å fokusere dette samarbeidet på oppfølgingen av pakten. Tre av punktene, *a*, *c* og *d*, er hovedsakelig myntet på regjeringene selv, mens *b* og *e* gjelder at regjeringer bør fremme og støtte samarbeid mellom mennesker og organisasjoner på deres territorium. Europeiske nettverk av medlemsstatenes EDC/HRE-koordinatorer og av NGO-er og ungdomsorganisasjoner har oppnådd mye gjennom mange år, og målet er å oppmuntre slike bånd og de synergiene de fremmer. Ved å handle i fellesskap kan regjeringer på tilsvarende måte unngå bortkastet dobbeltarbeid og bruke knappe ressurser på en mer økonomisk måte.

55. Begrepet «kodifisere» (*codify*) i punkt *c* betyr å omdanne tilfeller av god praksis til en slags norm som kan brukes mer vidtfavnende. En slik norm kan være utformet som en regulering, men vil mer sannsynlig utformes som retningslinjer eller rekommandasjoner. I sitt vesen er slik kodifisering hovedsakelig ment å bli vedtatt av individuelle medlemsstater for bruk innenfor sitt eget myndighetsområde, men det er også mulig for flere medlemsstater å bli enige seg imellom om felles retningslinjer eller regler. Pakten er i seg selv et eksempel på kodifisering av god praksis.

16. Internasjonalt samarbeid

56. Denne bestemmelsen utvider samarbeidsområdet til å omfatte andre internasjonale organisasjoner som er Europarådets partnere i EDC/HRE-arbeid, i første rekke De forente nasjoner, Den europeiske union og Organisasjonen for sikkerhet og samarbeid i Europa. Disse fire organisasjonene har tette bånd på sekretariatsnivå og har i fellesskap organisert viktige møter om emnet, men denne bestemmelsen har som mål å oppmuntre til tettere bånd mellom medlemsstatene, og sågar innenfor medlemsstatene, siden det hender altfor ofte at tjenestemenn som jobber innenfor dette området i én internasjonal organisasjon, er ukjente med arbeidet som gjøres på det samme området i en annen organisasjon. Målet med denne bestemmelsen er å spre paktens fordeler, politiske retningslinjer og framgangsmåter vidt omkring, både innenfor og utenfor Europa. Denne bestemmelsen hindrer på ingen måte medlemsstater som også er medlemmer av andre internasjonale organisasjoner, fra å dele sine erfaringer og gode framgangsmåter direkte med disse organisasjonene.

Salgsagenter for Europarådets utgivelser

BELGIA

La Librairie Européenne -
The European Bookshop
Rue de l'Orme, 1
BE-1040 BRUSSEL
Tlf.: +32 (0)2 231 04 35
Faks: +32 (0)2 735 08 60
E-post: order@libeurop.be
<http://www.libeurop.be>

Jean De Lannoy/DL Services
Avenue du Roi 202 Koningslaan
BE-1190 BRUSSEL
Tlf.: +32 (0)2 538 43 08
Faks: +32 (0)2 538 08 41
E-post: jean.de.lannoy@dl-servi.com
<http://www.jean-de-lannoy.be>

BOSNIA-HERCEGOVINA

Robert's Plus d.o.o.
Marka Marulića 2/V
BA-71000, SARAJEVO
Tlf.: + 387 33 640 818
Faks: + 387 33 640 818
E-post: robertsplus@bih.net.ba

CANADA

Renouf Publishing Co. Ltd.
1-5369 Canotek Road
CA-OTTAWA, Ontario K1J 9J3
Tlf.: +1 613 745 2665
Faks: +1 613 745 7660
Grønt nummer: (866) 767-6766
E-post: order.dept@renoufbooks.com
<http://www.renoufbooks.com>

DANMARK

GAD
Vimmelskafte 32
DK-1161 KØBENHAVN K
Tlf.: +45 77 66 60 00
Faks: +45 77 66 60 01
E-post: gad@gad.dk
<http://www.gad.dk>

DEN RUSSISKE FØDERASJON

Ves Mir
17b, Butlerova.ul.
RU-117342 MOSKVA
Tlf.: +7 495 739 0971
Faks: +7 495 739 0971
E-post: orders@vesmirbooks.ru
<http://www.vesmirbooks.ru>

DEN TSJEKKISKE REPUBLIKK

Suweco CZ, s.r.o.
Klecakova 347
CZ-180 21 PRAHA 9
Tlf.: +420 2 424 59 204
Faks: +420 2 848 21 646
E-post: import@suweco.cz
<http://www.suweco.cz>

FINLAND

Akateeminen Kirjakauppa
PO Box 128
Keskuskatu 1
Fi-00100 HELSINKI
Tlf.: +358 (0)9 121 4430
Faks: +358 (0)9 121 4242
E-post: akatilaus@akateeminen.com
<http://www.akateeminen.com>

FRANKRIKE

La Documentation française
(diffusion/distribution France entière)
124, rue Henri Barbusse
FR-93308 AUBERVILLIERS CEDEX
Tlf.: +33 (0)1 40 15 70 00
Faks: +33 (0)1 40 15 68 00
E-post: commande@ladocumentationfrancaise.fr
<http://www.ladocumentationfrancaise.fr>

Librairie Kléber
1 rue des Francs Bourgeois
FR-67000 STRASBOURG
Tlf.: +33 (0)3 88 15 78 88
Faks: +33 (0)3 88 15 78 80
E-post: librairie-kleber@coe.int
<http://www.librairie-kleber.com>

HELLAS

Librairie Kauffmann s.a.
Stadiou 28
GR-105 64 ATHEN
Tlf.: +30 210 32 55 321
Faks: +30 210 32 30 320
E-post: ord@otenet.gr
<http://www.kauffmann.gr>

ITALIA

Licosa SpA
Via Duca di Calabria, 1/1
IT-50125 FIRENZE
Tlf.: +39 0556 483215
Faks: +39 0556 41257
E-post: licosa@licosa.com
<http://www.licosa.com>

KROATIA

Robert's Plus d.o.o.
Marasovičeva 67
HR-21000, SPLIT
Tlf.: + 385 21 315 800, 801, 802, 803
Faks: + 385 21 315 804
E-post: robertsplus@robertsplus.hr

MEXICO

Mundi-Prensa México, S.A. De C.V.
Río Pánuco, 141 Delegación Cuauhtémoc
MX-06500 MÉXICO, D.F.
Tlf.: +52 (01)55 55 33 56 58
Faks: +52 (01)55 55 14 67 99
E-post: mundiprensa@mundiprensa.com.mx
<http://www.mundiprensa.com.mx>

NEDERLAND

Roodveldt Import BV
Nieuwe Hemweg 50
NL-1013 CX AMSTERDAM
Tlf.: + 31 20 622 8035
Faks: + 31 20 625 5493
Internett-side: www.publidis.org
E-post: orders@publidis.org

NORGE

Akademika
Postboks 84 Blindern
NO-0314 OSLO
Tlf.: +47 2 218 8100
Faks: +47 2 218 8103
E-post: stotte@akademika.no
<http://www.akademika.no>

POLEN

Ars Polona JSC
25 Obroncow Street
PL-03-933 WARSZAWA
Tlf.: +48 (0)22 509 86 00
Faks: +48 (0)22 509 86 10
E-post: arspolona@arspolona.com.pl
<http://www.arspolona.com.pl>

SVEITS

Planetis Sàrl
16 Chemin des Pins
CH-1273 ARZIER
Tlf.: +41 22 366 51 77
Faks: +41 22 366 51 78
E-post: info@planetis.ch

TYSKLAND**ØSTERRIKE**

UNO Verlag GmbH
August-Bebel-Allee 6
DE-53175 BONN
Tlf.: +49 (0)228 94 90 20
Faks: +49 (0)228 94 90 222
E-post: bestellung@uno-verlag.de
<http://www.uno-verlag.de>

UNGARN

Euro info Service
Pannónia u. 58.
PF. 1039
HU-1136 BUDAPEST
Tlf.: +36 1 329 2170
Faks: +36 1 349 2053
E-post: euroinfo@euroinfo.hu
<http://www.euroinfo.hu>

PORTUGAL

Livraria Portugal
(Dias & Andrade, Lda.)
Rua do Carmo, 70
PT-1200-094 LISBOA
Tlf.: +351 21 347 42 82 / 85
Faks: +351 21 347 02 64
E-post: info@livrariaportugal.pt
<http://www.livrariaportugal.pt>

SPANIA

Mundi-Prensa Libros, s.a.
Castelló, 37
ES-28001 MADRID
Tlf.: +34 914 36 37 00
Faks: +34 915 75 39 98
E-post: libreria@mundiprensa.es
<http://www.mundiprensa.com>

STORBRITANNIA

The Stationery Office Ltd
PO Box 29
GB-NORWICH NR3 1GN
Tlf.: +44 (0)870 600 5522
Faks: +44 (0)870 600 5533
E-post: book.enquiries@tso.co.uk
<http://www.tsoshop.co.uk>

Council of Europe Publishing/Editions du Conseil de l'Europe

FR-67075 STRASBOURG Cedex
Tlf.: +33 (0)3 88 41 25 81 – Faks: +33 (0)3 88 41 39 10 – E-post: publishing@coe.int – Internett-side:
<http://book.coe.int>

www.coe.int

Europarådet har 47 medlemsstater og dekker nesten hele det europeiske kontinentet. Rådet søker å utvikle felles demokratiske og juridiske prinsipper basert på Den europeiske menneskerettighetskonvensjonen og andre grunn-tekster som gir vern til enkeltmennesker. Helt siden det ble grunnlagt i 1949 i etterdønningene etter Den andre verdenskrig, har Europarådet stått som symbol for forening.

Norsk utgave utgitt av:
Kunnskapsdepartementet

Originaltekst utgitt av:
Council of Europe Publishing
<http://book.coe.int>
© Europarådet, oktober 2010

Internettadresse:
www.regjeringen.no/europaradspakt2010

Trykk: Departementenes servicesenter 03/2011 - 50

